

УДК 821. 161. 2–1. 09

Ярошевич І. А.

ВИЯВ ПОЕТИЧНОЇ СВОБОДИ У ЦИКЛІ “КОСТОМАРОВ У САРАТОВІ” В. СТУСА

В. Стус – поет драматичних почуттів, так склалося, що він жив у світі неймовірно ускладнених переживань і, звертаючись до них, нічого не хотів змінювати, штучно підлаштовувати, це стосується поезій, що складають цикл “Костомаров у Саратові”. Поет шукає своїх шляхів, із метою передачі минулого в майбутнє, і це пов’язано з великою любов’ю до України.

Ключові слова: особиста причетність, національна історія, поетичний матеріал, суспільна конкретність, лірична драма.

В. Стус – поэт драматических чувств, так случилось, что он жил в мире необычно сложных переживаний, это касается поэзий, которые составляют цикл “Костомаров в Саратове”. Поэт ищет свои пути, с целью передачи прошлого в будущее, и это связано с огромной любовью к Украине.

Ключевые слова: личные отношения, национальная история, поэтический материал, общественная конкретность, лирическая драма.

V. Stus is a poet of dramatic feelings. He lives in the world of a strong sufferings. And he does not want to change anything, to be artificial. So it had been with verses of the cycle “Kostomarov in Saratov”. The poet is trying to find his own ways to transfer the Past into the Future and all this is connected with great love to Ukraine.

Key words: personal involvement, national history, poetic material, civil position, lyrical drama.

Одним із найважливіших наслідків буремного життя нашого суспільства є те, що ми з неабиякою вправністю, незалежно від часу, можемо повертати із забуття і відкривати для себе безмежний світ минулого, який, як не дивно, є багатий і неповторний у своєму минулому.

Такі відкриття мають пройти перевірку часом, і безперечно, про-

ходять їх, тільки повернення, чомусь обов'язково має бути жертвним, без міри трагічним, іноді з тортурами та моральними і фізичними знущаннями. Тому у молодого покоління таке сприйняття поверненої спадщини того чи іншого митця або ж, в цілому, дослідження його творчості відбувається крізь призму особистої причетності до національної історії.

Так вже сталося, що наукове стусознавство здебільшого поставало на працях М. Жулинського [2], М. Коцюбинської [5], І. Дзюби [1], невтомної роботи сина – Дмитра Стуса [14], які були і залишаються по сьогоднішній день живими свідками творчої еволюції поета. Життєва “дорога болю” Василя Стуса стимулює до масштабної появи розвідок про поетику творів митця. Показовими у цьому сенсі можуть бути роботи М. Павлишина [7], Ю. Шевельова [16], В. Овсієнка [6], Є. Сверстюка [11] та ін.

Дмитро Чуб свідчив, що В. Стус був одним із небагатьох, який усяку облуду, фальш, насильство над думкою не сприймав органічно і реагував на них “оголеним нервом”, неприкрито, “відкидаючи такі природні для нас усіх захисні реакції” [15, с. 143–144].

Недаремно Михайлина Коцюбинська вважає, що він завжди був готовий до самоспалення [5, с. 11]. У таборовому листі до дружини є промовисті роздуми В. Стуса про Розум і Долю: “Доля – для серця, душі, а не для розуму. Доля – для Великої Радості та Великого Смутку. Розум для буднів, для ніриба-нім’ясо. Доля – Стратег, серце – її васал, розум – лише тактик. Тактика вбиває людину, дрібнить її, обмалює. А ми з Тобою – великі вже ... Як же нам гнутися! Не випадає! Розум – це соломинка в буряній стихії, за яку хапаються, шукаючи життя вроздріб. Будемо жити ... оптом!” [12, с. 501].

І в цьому плані В. Стус мав шевченківську струну, як і Шевченків дух у творчості. Він не приймав духу епохи, де лютував розгул арештів і заборон, твердо і стоїчно витримував примхи долі, до того ж, усією творчістю підтверджував свою стійкість, свій непереможний характер. “Я пишу вірші і гадаю, що колись то буде потрібне моему народові. А що мене мучать за них – то що зробиш? ... Кому ж треба підставляти свої плечі. Ось я і підставляю свої. І мушу триматися...” [12, с. 502].

Розв’язання проблеми впливу на творчу свідомість Василя Стуса життєвої позиції і доробку Миколи Костомарова ще не було предметом досліджень. Тоді як пряма екстраполяція до цього письменника

вже простежується у збірці “Зимові дерева”, а саме у поетичному циклі “Костомаров у Саратові”.

Не дивно, що саме період заслання Миколи Костомарова став для В. Стуса поетичним матеріалом.

За царським вироком М. Костомаров на рік був ув’язнений у Петропавлівській фортеці, де перебував із 30 травня 1847 року в Олександрівському рavelіні у камері 6. А потім засланий до Саратова із забороною “служити науковій лінії”, де і знаходився з 1848 по 1857 рік.

Фактично це звернення В. Стуса майже на століття назад, бо його цикл завершено постав у 1965–1967 роках. Він ще не був офіційно ув’язнений, і час заслання ніби попереду, але саме відчуття – бути на крок від вироку, постійно всотувати всім тілом і розумом, що і без конвою, проте не вільний, скоріше за все послужило поштовхом до створення тематичного блоку поезій з присвятою М. Костомарову.

Доробок М. Костомарова і сьогодні до кінця не досліджений, як і видання творів у повному обсязі ще не здійснене. Тоді, як Миколу Івановича поправу називають і українським, і російським письменником та істориком, бо досить вправно писав обома мовами, подаючи безперечно талановиті картини історії обох країн. Він набув визнання ще за життя. Його поважали Герцен і Чернишевський, Шевченко і Щепкін, а творами залюбки зачитувалися тодішні студенти. Без перебільшення можна твердити, що на той час ім’я М. Костомарова було відоме кожній освіченій людині, його твори чекали. По них пізнавали свою історію вся Росія і Україна.

Історик Василь Ключевський свідчив: “За характером своїм Костомаров не міг жити і не писати ... історія була для нього музеєм, виповненим колекцією рідкісних чи звичайних предметів ... Все, що було драматичного в нашій історії, все це розказано Костомаровим і розказано з безпосередньою майстерністю оповідача, який одержує глибоке задоволення від своєї власної розповіді” [3, с. 174.].

До цих слів хіба що можна додати аргументи про активну громадську позицію і національну свідомість Василя Стуса, бо, безперечно, їхня творчість, як не дивно, відома далеко за межами України. Книжки М. Костомарова читали у Польщі, Англії, Німеччині, тоді як збірки поезій В. Стуса виходили у друзі за кордоном, за активної допомоги і сприяння його друзів та однодумців.

Василь Стус передбачає, що його життя в будь-яку мить може змінитися, фактично, після голосних подій під час перегляду фільму

С. Параджанова “Тіні забутих предків”, був під пильним наглядом органів влади. Представники її ніби і не набридали, але почуття їхньої постійної присутності не покидало поета.

Щось схоже було і у житті М. Костомарова. Історична й літературна творчість, викладацька діяльність якого були від початку і до кінця громадською акцією, і не випадково царський уряд, по перших виступах ученого на університетській кафедрі, закрив йому дорогу до неї на всі пізніші часи.

Микола Костомаров – провідник національно-визвольного руху, що в період діяльності Кирило-Мефодіївського братства і створення “Книги буття українського народу” обґрунтовує необхідність знищення авторитаризму і класового ладу, відродження суспільного життя на засадах свободи, незалежності, встановлення республіканського правління у всеслов’янській федерації [10, с. 8].

Життєвий і творчий шлях М. Костомарова в загальних рисах можна охарактеризувати так: від історії до політики і через неї знов до історії. Найбільше завоювання на цьому шляху – постановка і обґрунтування питання самостійності українського народу та його історії.

Позбавлений можливостей політичного борця, агітатора, пропагандиста, внаслідок ув’язнення, заслання, відмови у роботі за фахом (викладач історії та словесності) Микола Костомаров працює “під плащем історика-артиста” [10, с. 7]. Реалізує себе як письменник, поява драми романтичного звучання “Кремуцій Корд”, написаної під впливом свіжих вражень на допиті під час слідства у його справі свідчить про несхитність ідеалів і вірність своїй Батьківщині: “Бідна моя вітчизно! Щоб не трапилося зі мною, – ніяке горе, ніяка мука не в силах перебороти того лиха, яке крає мені серце при думці про твоє приниження” [4, с. 311].

Тривала боротьба М. Костомарова з усілякими перешкодами і нещастями, дивовижна енергія в праці за найсприятливіших умов, стійкість у продовженні своїх робіт майже на смертному одрі – великий вірець на все свідоме життя Василя Стуса.

З часом Микола Іванович буде удостоєний багатьох вітчизняних і закордонних нагород, чинів та звань за свій внесок у науку і культуру.

Активна громадська позиція і літературне надбання Василя Стуса високо поціноване уже сьогодні. Богдан Підгірний у вступному слові до видання “Нецензурний Стус” зауважує, що “дехто на повному серйозі вважає Стуса святим” [9, с. 4]. Цієї ж думки дотримуються і

близькі товариші В. Стуса: по київському періоду – Роман Корогодський та перебування в Кучинському таборі Василь Овсієнко [9, с. 4]. З плином часу канонізованими виявилися і його тексти поезій, які ввійшли до багатотомного видання.

Коли у 1968 році Іван Драч готував рецензію на рукопис книжки “Зимові дерева” то зауважив про поезії, які ввійшли до циклу “Костомаров у Саратові”, що це невелика поема, або ж цикл із семи віршів на одну тему. І передрікав, що саме вони “можуть увійти в майбутню книжку як справді цільний вагомий твір”. І далі продовжує: “Загальна чорним шита атмосфера царської Росії, болючі роздуми, інтелектуальна покута, та все ж виношена у борні віра в майбутнє свого народу – все це схоплене сьогоднішнім поетом ніби з душі одного з найцікавіших кириломефодіївців, схоплено тонко і вдало. Та і взагалі, мабуть, чи не перша спроба опоетизувати в нашій літературі чесне і добре ім’я Костомарова” [1, с. 138].

Зауважимо, що перша в літературі ХХ ст., тоді як сучасники М. Костомарова віддали йому шану ще у свій час. Т. Шевченко, написав поезію-присвяту “Н. Костомарову” [17, с. 333–334], ставши свідком відвідин Миколи Івановича його матір’ю, коли той перебував у Петропавлівській в’язниці та дещо пізніше Віктор Петров у автобіографічній повісті “Аліна і Костомаров” [8, с. 232].

Не погоджуємося з твердженням Євгена Адельгейма, що Стусу не даються вірші на історичні теми, а саме: “1875”, “Гайдамацьке” і в значній мірі “Костомаров у Саратові”. На думку дослідника, це “практично історичні поезії без історії, позбавлені часової перспективи і суспільної конкретності”.

В. Стус – поет драматичних почуттів, так склалося, що він жив у світі неймовірно ускладнених переживань і, звертаючись до них, нічого не хотів змінювати, штучно підлаштовувати, це стосується поезій, що складають цикл “Костомаров у Саратові”. Поет шукає своїх шляхів з метою передачі минулого в майбутнє і це пов’язано з великою любов’ю до України.

Епіграф до циклу “Костомаров у Саратові” взятий у Василя Мисика – “Але, що робити живій душі у цій державі смерті?”, звучить як запитання на яке В. Стус намагається дати відповідь. Для цього він описує страшну реальність:

За роком рік росте твоя тюрма,
за роком рік підмур’я в землю грузне,

і за твоїм жалінням заскорузлим,
за безголів'ям – провітку нема [13, с. 71].

Василь Стус не вдається до зайвого поетизування дійсності, його герой свідомо скидає із себе безнадію, бо якби не було, а прийде час розрахуватися за все скоєне на землі, підсумовує пройдене життя заявляючи, що

Не побиваюсь за минулим,
Побитим шашіллю зневір.
Високі думи промайнули,
у потаймиру – водовир
стражденних літ. Нехай. Не плачу.

Не побиваюсь. Задарма.

Усе, чим жив, сьогодні трачу.

Все рвуть руками обома [13, с. 77].

І ця зневіра не є остаточною, він ніби переконує себе:

Але ж чи все? Не все. Їй-богу.

І гріх казати: все чисто рвуть! [13, с. 77].

Легкий смуток безнадії поступово переходить в бунт, поки що проти власних думок, які через похмурі образи дійсності проводять до візії майбутнього:

Мій Боже, білий світ –
це біле божевілля –
не варт твого зусилля,
то й бідкатися встид [13, с. 74].

Починаються перші прояви боротьби в душі ліричного героя, що завершуються здобуттям філософського спокою сильною духом людини, яка знаходить вихід із цього становища – це можливість літературної творчості, нехай і у найскладніших умовах:

Навічним радості облогом,
обніжком щастя, там, де ймуть
малої віри на безвір'ї
малої ласки серед зла,
квадрат – чотири на чотири –
і окрай чорного стола [13, с. 77].

Слова віри він вкладає в уста нової постаті, що з'являється у цій “ліричній драмі” [18, с. 4].

Якраз навпроти, на ослоні
сидить нужденна удова,

і на змозолених долонях –
солоні сльози, як жорства.
І так провадить: зглянься, сину,
руками горе розведи,
бо як не стане України,
тоді не стане і біди.

І в щасті нелюдів пощербне
її державний меч і гнів [13, с. 77].

Саме цим зверненням матері-України, В. Стус визначає роль М. Костомарова, який і має виконати її заповіт:

Єси ти сам – з собою врівень,
один на сотні поколінь
високим гнівом богорівен,
хай, може, не ріка, а ринь,
важка занадто. Крик стоустий,
молінь столобих ти рука.
Ступай – майбутньому назустріч,
і хай хода твоя легка
легкою буде. І не треба
жалких жалінь. І – задарма.

Тюрма не доросте до неба:
ще землю їстиме тюрма [13, с. 78].

Цикл поезій “Костомаров у Саратові” досить чітко характеризує Василя Стуса як людину і митця. Тут наявні і щирість, і розуміння психології людського горя, яке є цілком узагальненим, хоча і представлене конкретним персонажем. Тут є і перегук сучасності з минулим, які в певних моментах стають на грані “понадчасовості”, і саме цим В. Стус наближається до розв’язання головної проблеми свого власного життя: за будь-яких обставин, знайти у собі сили залишатися самим собою і саме у цьому сенсі В. Стус є неперевершеним.

Література:

1. Дзюба І. Вступне слово / І. Дзюба // Стус В. Серед грому і тиші / В. Стус // Сучасність. – 1995. – № 1. – С. 138.

2. Жулинський М. Из забуття в безсмертя: Сторінки призабутої спадщини / М. Жулинський. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 416–431.

3. Ключевский В. Неопубликованные произведения / В. Ключевский. – М. : Прогресс-Культура, 1983. – С. 174.

4. Костомаров М. Кремуций Корд // Костомаров М. Твори : у 2 т. / М. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – С. 291–329.
5. Коцюбинська М. Поет / М. Коцюбинська // Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 1. – С. 7–38.
6. Овсієнко В. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко / В. Овсієнко. – К. : Дніпро, 1996. – 244 с.
7. Павлишин М. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса // Павлишин М. Канон та іконостас / Марко Павлишин. – К. : Час, 1997. – С. 168–197.
8. Петров В. Аліна і Костомаров / В. Петров. – К. : Україна, 1994. – 211 с.
9. Підгірний Б. Нецензурний Стус : книга у 2-х частинах. – Частина 1 / [упорядник Б. Підгірний]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 332 с.
10. Пінчук Ю. Микола Іванович Костомаров / Ю. Пінчук. – К. : Наукова думка 1992. – 232 с.
11. Сверстюк Є. Про поезію Василя Стуса / Є. Сверстюк // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 21–23.
12. Стус В. З таборового зошита // Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів : Просвіта, 1995. – Т. 4. – С. 501.
13. Стус В. Костомаров у Саратові // Стус В. Палімпсест : [вибране] / Василь Стус. – К. : Факт, 2003. – С. 71–79.
14. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість / Д. Стус. – К. : Факт, 2004. – 365 с.
15. Чуб Д. Дорога безсмертя / Д. Чуб // Дзвін. – 1993. – № 1. – С. 143–144.
16. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про “Палімпсести” Василя Стуса / Ю. Шевельов // Стус Василь: В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / [упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Микола Французенко]. – Балтимор – Торонто : Смолоскип, 1987. – 338 с.
17. Шевченко Т. Н. Костомарову // Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1982. – С. 333–334.
18. Шум А. Поезія Василя Стуса: “Зимові дерева” / А. Шум // Література і мистецтво. – 1970.